

Αυτενέργεια στη σχολική τάξη και ενεργός πολίτης στις σημερινές πολύπλοκες κοινωνίες

Παντελής Κυπριανός

Περίληψη

Πώς μπορεί να τονωθεί το διαφέρον του παιδιού ώστε να συντείνει στην αυτενέργεια και τη συνέργεια με τους άλλους φορείς της εκπαιδευτικής διαδικασίας στις σημερινές πολύπλοκες κοινωνίες; Για να απαντήσει στο ερώτημα αυτό, η εργασία μας εστιάζει σε δύο θεμελιώδεις παραμέτρους που δυσχεραίνουν την αυτενέργεια του παιδιού: την κοινωνική του κατάσταση και τη διαρκώς αυξανόμενη πολυπλοκότητα των κοινωνιών μας η οποία μεταβάλλει το ειδικό βάρος του σχολείου. Με αφετηρία τη θεώρηση του John Dewey, υποστηρίζεται ότι απαραίτητος όρος για την τόνωση του διαφέροντος είναι η ανάδειξη του σχολείου στο επίκεντρο της καθημερινής ζωής μέσω της συνέργειας σχολείου – οικογένειας – τοπικής κοινωνίας.

Εισαγωγή

Από τον Διαφωτισμό και εντεύθεν, ο ενεργός πολίτης και η συγκρότηση της κοινωνίας των πολιτών, γενικότερα, συνυ-

στρωμάτων της υπαίθρου και των εργατικών των μεγάλων πόλεων (Κυπριανός, 2006).

Η μείωση του διαφέροντος στη σχολική τάξη έχει, ασφαλώς, επιπτώσεις στην εν γένει λειτουργία του σχολείου. Δυσχεραίνει το έργο του εκπαιδευτικού και δίνει λαβή σε προστριβές ανάμεσα στους φορείς της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Αυτά με τη σειρά τους αποδυναμώνουν την κοινωνική εικόνα του εκπαιδευτικού και, εν τέλει, απαξιώνουν το σχολείο, πράγμα που με τη σειρά του δεν προάγει ούτε το διαφέρον των μαθητών στη σχολική τάξη ούτε την αυτενέργειά τους.

Το σχολείο στο επίκεντρο της κοινωνικής ζωής

Πώς μπορεί να τονωθεί το διαφέρον των παιδιών στη σχολική τάξη έτσι ώστε να αυτενεργούν όλο και περισσότερο; Το ερώτημα είναι παλιό και απασχόλησε έντονα τους παιδαγωγούς, κυρίως εκείνους της ενεργητικής αγωγής.

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και τις αρχές του 20^{ου} αναπτύχθηκε στην Ευρώπη και στην Αμερική το κίνημα των *εξοχικών παιδαγωγείων* (Δημαράς, 1985). Οι υποστηρικτές του, διαπνεόμενοι από ρομαντικά ιδεώδη, πίστευαν ότι εκπαιδευτικοί και εκπαιδευόμενοι θα μπορούσαν στην εξοχή, μακριά από τα αναπτυσσόμενα τότε αστικά κέντρα και την αγχώδη σ' αυτή ζωή, να συνεργαστούν δημιουργικά και να πετύχουν τόσο στο γνωστικό όσο και στο ηθικό επίπεδο. Στο ίδιο πνεύμα, στην Ελλάδα υποστηρίχτηκε κατά κόρο ότι τα Διδασκαλεία Νηπιαγωγών και Δασκάλων πρέπει να είναι στην εξοχή ώστε οι μέλλοντες εκπαιδευτικοί να μη «μολυνθούν» από τους «πειρασμούς» των πόλεων.

Ασφαλώς, η λύση αυτή στις μέρες μας δεν έχει νόημα. Το επιδιωκόμενο δεν είναι η απομάκρυνση του σχολείου από την

κοινωνία αλλά η συνάντησή τους. Δεν είναι τυχαίο ότι πολλά εκπαιδευτικά ιδρύματα ανά τον κόσμο, τα ιδιωτικά κυρίως, κινήθηκαν από νωρίς προς την κατεύθυνση αυτή.

Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, για να προσελκύσουν φοιτητές και χρηματοδότες, ορισμένα αμερικανικά πανεπιστήμια δημιούργησαν αθλητικές ομάδες με επαγγελματίες-βεντέτες και προχώρησαν στη δημιουργία εσωτερικών αναμεταξύ τους πρωταθλημάτων. Με τον δικό τους τρόπο τα «καλύτερα» γαλλικά κολέγια, μέσω κυρίως της εγγραφής, μετά από εξετάσεις, των αποφοίτων τους στα πιο περιζήτητα εκπαιδευτικά ιδρύματα, τις *Μεγάλες Σχολές* (*Grandes Écoles*) κατάφεραν να αναδειχθούν στο επίκεντρο της γαλλικής εκπαιδευτικής και οικονομικής ζωής. Το ίδιο επιδιώκουν με τον τρόπο τους και τα μεγάλα ιδιωτικά σχολεία στην Ελλάδα. Μέσω τελετουργιών, κυρίως καλλιτεχνικών και αθλητικών εκδηλώσεων, και την «εγγυημένη» είσοδο στα «καλά» πανεπιστημιακά τμήματα, επιδιώκουν να βρίσκονται στην επικαιρότητα με στόχο την προσέλκυση όλο και περισσότερων μαθητών-πελατών.

Προς την ίδια κατεύθυνση αλλά με διαφορετική στόχευση κινήθηκαν και οι παιδαγωγοί που πρωτοστάτησαν στα προοδευτικά παιδαγωγικά κινήματα. Κωδικοποιώντας τις αρχές της προοδευτικής αγωγής ο συνεργάτης και μαθητής του Dewey, William Heard Kilpatrick συγκρότησε τη μέθοδο με τα Σχέδια Εργασίας (*Project*) η οποία σήμερα είναι πάλι επίκαιρη και στην Ελλάδα τείνει να αναδειχθεί σε ένα από βασικότερα παιδαγωγικά εργαλεία. Βασικές της αρχές είναι ο βιωματικός χαρακτήρας, η αυτενέργεια του παιδιού και η συνεργασία τόσο ανάμεσα στα παιδιά όσο και μεταξύ των φορέων της παιδαγωγικής σχέσης (Helm & Katz, 2002).

Στο ίδιο ερώτημα επιχείρησε να απαντήσει και ο Dewey.

Πώς μπορεί το σχολείο να αξιοποιήσει τον κόσμο του παιδιού και να τον εμπλουτίσει; Θεωρούσε ότι το σχολείο ήταν αποκομμένο από την κοινωνική ζωή με αποτέλεσμα οι γνώσεις που παρέχει να μην έχουν πρακτικό αντίκρισμα. «Από τη σκοπιά του παιδιού, η μεγάλη σπατάλη στο σχολείο προέρχεται από την αδυναμία του να χρησιμοποιήσει τις εμπειρίες που αποκτά έξω από το σχολείο [...] ενώ από την άλλη πλευρά, είναι ανίκανο να εφαρμόσει στην καθημερινή ζωή αυτά που μαθαίνει στο σχολείο. Αυτή είναι η απομόνωση του σχολείου, η απομόνωσή του από τη ζωή».

Η απάντηση του Dewey εδράζεται στη θεώρηση του Pestalozzi ο οποίος απέδιδε τεράστια παιδαγωγική σημασία στη σχέση του παιδιού με το άμεσο περιβάλλον. Σύμφωνα με τον Pestalozzi, σημειώνει ο Dewey, «η αληθής του ανθρώπου σοφία έχει ως αρραγές θεμέλιον την εμπειριστατωμένην γνώσιν του αμέσου περιβάλλοντος και την ησκημένην δεξιότητα προς κατανόησιν τούτου. Το πνεύμα του ανθρώπου κατ' αυτόν τον τρόπον ασκούμενον αποκτά τας ιδιότητας της σαφήνειας και απλότητας. Και μορφούμενον επί των σχέσεων μετά των συγκεκριμένων, δύναται μετά ταύτα να προσαρμοσθή εις τα αφηρημένα, δια της σταθερότητος της ευθυκρισίας και της ασφάλειας των μέχρι τούδε κεκτημένων. Η αντίθετος μορφή της εκπαιδεύσεως είναι ασυνάρτητος και τεταραγμένη, επιπόλαιος, πτερυγίζουσα ελαφρώς επί παντός είδους γνώσεως, χωρίς να θέτη ταύτην εις την χρήσιν. Εν είδος κράματος ρευστού και αμόρφου» (Ντιούι, 1924: 74).

Για να μπορέσει το σχολείο να αποκριθεί στα παραπάνω αιτήματα οφείλει να έχει, υποστήριξε ο Dewey, στο επίκεντρό του την κοινωνική ζωή του παιδιού. Στη βάση αυτή μπορούν να οργανωθούν τα μαθήματα. Συνέπεια της θεώρησης αυτής

είναι η Ενιαία Συγκεντρωτική Διδασκαλία, η διδασκαλία δηλαδή που οργανώνεται βάσει θεματικών ενοτήτων οργανωμένων γύρω από ένα γνωστικό αντικείμενο και η στροφή του σχολείου στην καθημερινή ζωή των παιδιών και του περιβάλλοντος χώρου.

Σύμφωνα με τον Dewey το παιδί προσλαμβάνει τον κόσμο ως ενιαίο και αδιάσπαστο. Για τον λόγο αυτό απορρίπτεται η κατάτμηση σε μαθήματα και προκρίνεται η οργάνωση της διδασκτέας ύλης με άξονα την κοινωνική ζωή του μαθητή. Μόνο οι κοινωνικές δραστηριότητες μπορούν να συνέχουν τη μάθηση των επιμέρους γνωστικών αντικειμένων αλλά και να αναπτύξουν τις φυσικές παρορμήσεις του παιδιού και να το οδηγήσουν στην κατάκτηση της επιμονής και της πειθαρχίας (Dewey, 1916: 157-158; Χατζηγεωργίου, (χχε): 89).

Ο Dewey εκθέτει τη θεώρησή του σε ένα από τα πρώτα του κείμενα, το 1897, με τίτλο *Το παιδαγωγικό μου πιστεύω*: «Πιστεύω ότι η κοινωνική ζωή του παιδιού συνιστά τη βάση αναφοράς ή συσχέτισης σε όλη της διαδικασία άσκησης ή ανάπτυξης. Η κοινωνική ζωή προσδίδει την ασύνειδη ενότητα και το υπόστρωμα σε όλες τις προσπάθειες και σε όλα τα επιτεύγματά του. Τα μαθήματα του σχολικού Αναλυτικού Προγράμματος οφείλουν να είναι μία βαθμιαία διαφοροποίηση από την αρχέγονη ασύνειδη ενότητα της κοινωνικής ζωής».

Η θεώρηση του Dewey παραμένει επίκαιρη στις βασικές της αρχές. Ωστόσο, για τους λόγους που είδαμε, είναι δύσκολο σήμερα το σχολείο να οργανωθεί γύρω από την κοινωνική ζωή των παιδιών. Ο κοινωνικός κόσμος των μαθητών στις μέρες μας είναι πιο ετερογενής, η συσσώρευση της γνώσης ωθεί προς τη διαρκή επιτάχυνση των ρυθμών μάθησης ενώ η παγκοσμιοποίηση είχε ως αποτέλεσμα το τοπικό να χάνει μέρος

από το ειδικό του βάρος.

Ορμώμενοι από τη θεώρηση του Dewey, θεωρούμε ότι ο καλύτερος τρόπος υπέρβασης των παραπάνω δυσχερειών και ανάπτυξης του διαφέροντος του παιδιού είναι η μεταφορά του κόσμου του σχολείου στο κέντρο της κοινωνικής ζωής των παιδιών, των οικογενειών τους και, στον βαθμό του δυνατού, των τοπικών κοινωνιών. Στόχος είναι η ανάδειξη του σχολείου σε αναπόσπαστο μέρος της καθημερινότητας των παιδιών και των οικογενειών τους και σε επίκεντρο της τοπικής ζωής. Για την επίτευξη του στόχου μπορούν να γίνουν βήματα προς τέσσερις κατευθύνσεις:

A. Η σύνδεση του σχολείου με τον τοπικό περίγυρο.

Πρόκειται για ένα από τα βασικά αιτήματα της προοδευτικής αγωγής από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Στόχευε στο να καταστήσει τους μαθητές κοινωνούς των προβλημάτων, των ανησυχιών και των επιτευγμάτων της τοπικής κοινωνίας. Η αρχή μεταφραζόταν σε ορισμένες πρακτικές ιδέες όπως η γνώση της τοπικής κοινωνίας και η εισαγωγή στοιχείων της σε διάφορα μαθήματα (Ιστορία, Γεωγραφία, Φυσική Ιστορία, Πολιτισμός...). Η σύνδεση μπορεί να πάρει διάφορες μορφές έτσι ώστε σχολείο και τοπική κοινωνία να αποτελούν δύο αλληλένδετους και αλληλο-τροφοδοτούμενους χώρους. Η συνέχεια μπορεί να διασφαλιστεί ποικιλότροπα όπως η οργάνωση του σχολικού χώρου και οι επισκέψεις των μαθητών στον περιβάλλοντα χώρο.

Η προαναφερθείσα αρχή τηρείται σήμερα σε πολλά σχολεία με ποικίλες μορφές, κυρίως τις επισκέψεις σε μουσεία και μνημεία. Ακολουθείται συστηματικά στο παιδαγωγικό σύστημα που διέπει την οργάνωση της προσχολικής αγωγής στην ιταλική πόλη Reggio Emilia (Edwards, Gandini, & Forman,

2000). Σε αντίθεση με τα περισσότερα ελληνικά σχολεία που είτε είναι γυμνά είτε διακοσμημένα με λιγοστές εικόνες Αγίων και ηρώων του 1821, το εκπαιδευτήριο του Reggio είναι διακοσμημένα με φωτογραφίες και εικόνες από τον περιβάλλοντα κόσμο. Με τον τρόπο αυτό η πόλη είναι παρούσα στο σχολείο με την ιστορία και τον πολιτισμό της και συνιστά καθημερινό αντικείμενο παρατήρησης από τα παιδιά.

B. Συνεργασία σχολείου και οικογένειας.

Η συνέχεια σχολείου και περιβάλλοντος κόσμου ενισχύεται με τη συνεργασία σχολείου και οικογένειας η οποία είναι κρισιμότερη για τη σχολική διαδρομή του παιδιού.¹⁰ Πέρα από την επίλυση καθημερινών προβλημάτων και προστριβών που μπορούν να αποβούν εύκολα τραυματικές για τα παιδιά, είναι καίρια και για έναν πρόσθετο λόγο: συνιστά μέσο για να αρθεί το σχολείο στο επίκεντρο της καθημερινής ζωής των φορέων της εκπαιδευτικής διαδικασίας (παιδαγωγών, παιδιών, γονέων).

Η τακτική επικοινωνία εκπαιδευτικών / γονέων θέτει τη σχολική διαδρομή των παιδιών στο επίκεντρο της μέριμνας και των δύο. Η αλληλεπίδρασή τους φέρνει στο φως τα προβλήματα και βοηθάει στην επίλυσή τους. Το σχολείο μπαίνει στην καθημερινότητα της οικογένειας και η πορεία των μαθητών καθίσταται μέριμνά της. Την ίδια στιγμή τα μέλη της

10. Η σημασία της εν λόγω συνεργασίας αποτελεί στις μέρες μας κοινό τόπο. Στην Ελλάδα λειτουργούν τα τελευταία χρόνια οι Σχολές Γονέων με στόχο να καταστήσουν τους γονείς κοινωνούς της διαδρομής, σχολικής και εξω-σχολικής, των παιδιών τους. Ωστόσο και στον τομέα αυτό έχουν πολλά να γίνουν στο ελληνικό σχολείο. Αρκετά συχνά οι εκπαιδευτικοί φοβούμενοι -ή με πρόσχημα- την ανάμιξη των γονέων στη σφαίρα της δικαιοδοσίας τους κρατούν μακριά από το σχολείο τους γονείς.

εκπαιδευτικής διαδικασίας ενεργούν έτσι ώστε το σχολείο να ανταποκρίνεται στις προσδοκίες τους. Στο κλίμα και το πνεύμα αυτό είναι δύσκολο αν όχι αδύνατο για τους εκπαιδευτικούς να μην αναλάβουν τις ευθύνες που τους αναλογούν.

Είναι προφανές ότι η συνέργεια παιδαγωγών και γονέων κάθε άλλο παρά εύκολη είναι. Κατά τεκμήριο είναι δυσκολότερη για τους γονείς, ιδιαίτερα τους πατέρες, από όποια μορφωτικά περιβάλλοντα. Οι παρεμβάσεις στο επίπεδο από μαρτυρούν τη δυσκολία του εγχειρήματος αλλά και την αποτελεσματικότητα της γονεϊκής εμπλοκής. Για την επίτευξή της απαιτείται, συνεπώς, διαρκής, επίπονη και συστηματική προσπάθεια από τους εκπαιδευτικούς αλλά και τους ίδιους τους γονείς.

Αυτονόητα η συνεργασία ανάμεσα στους εκπαιδευτικούς και τους γονείς εδράζεται στην αμοιβαία αναγνώριση και αποδοχή των διακριτών τους ρόλων. Οι γονείς συμμετέχουν ενεργά στην εκπαιδευτική διαδικασία αποδεχόμενοι τον παιδαγωγικό ρόλο του εκπαιδευτικού. Στη συνθήκη αυτή ο εκπαιδευτικός ασκεί πιο αποδοτικά το παιδαγωγικό του έργο καθώς είναι αποδεκτός από γονείς και παιδιά οι οποίοι, επιπλέον, είναι πιο έτοιμοι να αναλάβουν τον ρόλο και το μερίδιο που τους αναλογεί. Μένει, έτσι, στον εκπαιδευτικό να δοκιμάσει, σ' ένα ευνοϊκότερο περιβάλλον, τις παιδαγωγικές αρχές που τονώνουν το διαφέρον του παιδιού και την αυτενέργειά του.

Γ. Η συνεργασία ανάμεσα στους γονείς.

Η συνεργασία γονέων και εκπαιδευτικών συνδυάζεται με / και τροφοδοτείται από την οριζόντια συνεργασία ανάμεσα στους γονείς. Το σχολείο με άλλα λόγια οφείλει και μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο για τη συνεύρεση και τη συνέργεια

των γονέων. Αυτό επιτυγχάνεται ποικιλότροπα: με τις σχολικές γιορτές, τις τακτικές συναντήσεις με τους παιδαγωγούς, τις εκδηλώσεις του συλλόγου γονέων αλλά και συναντήσεις των ίδιων των γονέων. Η οριζόντια συνεργασία με επίκεντρο το σχολείο συμβάλλει τόσο στη σύσφιξη των σχέσεων ανάμεσα στους γονείς όσο και σε αυτές με τους εκπαιδευτικούς.

Χάρη στη σύσφιξη των μεταξύ τους σχέσεων η οριζόντια συνεργασία των γονέων τους επιτρέπει να έχουν ενεργότερη παρουσία στα δρώμενα του σχολείου. Βοηθάει καταρχάς στην ταχύτερη αντιμετώπιση τρεχόντων προβλημάτων. Συμβάλλει, όμως, και στη συγκρότηση μίας οργανωμένης κοινότητας ανθρώπων οι οποίοι ενεργούν γύρω από το σχολείο με στόχο την καλύτερη δυνατή σχολική διαδρομή των παιδιών τους.

Χάρη στην ύπαρξη μίας τέτοιας κοινότητας το σχολείο τίθεται στο επίκεντρο της κοινωνικής ζωής των ατόμων που τη συναποτελούν. Όσο πιο ζωντανή είναι η κοινότητα (με τη διοργάνωση ποικίλων δραστηριοτήτων και τελετουργιών) τόσο πιο παρόν είναι το σχολείο στη ζωή των μελών της και της κάθε οικογένειας χωριστά. Η πορεία του παιδιού στο σχολείο καθίσταται έτσι ατομικό, οικογενειακό και δια-γονεϊκό διακύβευμα, γεγονός που αντανακλάται στη συμπεριφορά και τις πρακτικές των παιδιών. Πράγματι γνωρίζουμε ότι όσο πιο πολύ αξιοδοτούν οι γονείς το σχολείο και επενδύουν σ' αυτό τόσο περισσότερο τα παιδιά τους προσπαθούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του.

Η διαδικασία που περιγράψαμε έχει ιδιαίτερη σημασία για τα παιδιά από δύσκολα κοινωνικά περιβάλλοντα, ανάμεσά τους και μετανάστες. Μία από τις μεγαλύτερες δυσκολίες για τα παιδιά αυτά έγκειται στην ασυνέχεια του κόσμου τους με αυτόν του σχολείου. Αυτό δεν αφορά μόνο τη γλώσσα και

τις πολιτιστικές τους πρακτικές, παράμετροι που αναλύθηκαν εκτενώς, αλλά και την απλή επικοινωνία εκπαιδευτικών, εκπαιδευόμενων και των γονέων τους. Το σχολείο φαντάζει συχνά στις ομάδες αυτές απόμακρο και δυσπρόσιτο με συνέπεια τη μειωμένη επένδυση και, συχνά, την εγκατάλειψη. Η ένταξη του σχολείου στην καθημερινότητά τους με τη σύσφιξη των σχέσεων ανάμεσα στους φορείς της εκπαιδευτικής διαδικασίας μπορεί να αλλάξει την εικόνα του σχολείου και να οδηγήσει τους γονείς και τα παιδιά των ομάδων αυτών να αντιμετωπίσουν χωρίς υπεκφυγές τις ενδεχόμενες δυσκολίες.

Δ. Η προβολή του σχολείου στην τοπική κοινωνία.

Η σύνδεση σχολείου και τοπικής κοινωνίας δεν περιορίζεται στην εισαγωγή στο σχολείο στοιχείων της ιστορίας και του πολιτισμού της πόλης μέσω εικόνων, επισκέψεων ή εκδηλώσεων. Ταυτόχρονα το σχολείο προβάλλεται στην πόλη μέσω ποικίλων πρακτικών με στόχο να δημοσιοποιήσει δραστηριότητές του και, έτσι, να αποτελέσει συστατικό στοιχείο της τοπικής κοινωνίας.

Η εν λόγω πρακτική είναι παλιά. Ακολουθείται διεθνώς από τα σχολεία. Στην Ελλάδα αποτελεί συνηθισμένη πρακτική των «καλών» σχολείων, ιδιαίτερα των μεγάλων πόλεων, με στόχο, μεταξύ άλλων, την προβολή τους. Συνήθως αυτό γίνεται με τη διοργάνωση αθλητικών συναντήσεων, συναυλιών, εικαστικών εκθέσεων ή θεατρικών παραστάσεων. Με τον τρόπο αυτό οι τοπικές κοινωνίες μορφώνουν μία συγκεκριμένη εικόνα για το σχολείο και ανάλογα σχηματίζουν την αίσθηση ότι τα παιδιά τους κάνουν πράγματα στα οποία αξίζει να έρθουν αρωγοί. Κατά συνέπεια, είναι περισσότερο πρόθυμοι να συνδράμουν το έργο του σχολείου και των ανθρώπων του.

Παιδαγωγοί και παιδιά, από την πλευρά τους, στο βαθμό που αισθάνονται ότι ενεργούν δημιουργικά και οι δραστηριότητες τους αναγνωρίζονται από την γύρω κοινότητα έχουν κάθε λόγο να παραμείνουν δημιουργικοί. Η αναγνώριση του έργου και των προσπαθειών τους αποτελεί, ασφαλώς, πρόσθετο κίνητρο για την περαιτέρω ενεργοποίησή τους.

Αυτονόητα, το πλαίσιο που διαγράψαμε δεν λύνει όλα τα ζητήματα. Κάθε φορέας της εκπαιδευτικής διαδικασίας έχει τα δικά του προβλήματα (οικονομικά, προσωπικά...) και κοινωνικά χαρακτηριστικά τα οποία αντανακλώνται στην παιδευτική διαδικασία. Συγκροτεί, ωστόσο, ένα καλό περιβάλλον, ευεπίφορο στο να δοκιμαστούν οι ενδεδειγμένες, κάθε φορά, παιδαγωγικές αρχές και να επαναπροσδιοριστεί ο σκοπός και το περιεχόμενο του σχολείου. Από μηχανισμός προετοιμασίας για τη ζωή, όπως είναι στην Ελλάδα σήμερα, το σχολείο οφείλει να γίνει χώρος ζωής: χώρος, δηλαδή, δεμένος με την καθημερινότητα, γεμάτος ευχάριστες και δημιουργικές εμπειρίες οι οποίες βοηθάνε στην κατανόηση της ζωής και τη βελτίωσή της.

Βιβλιογραφία

- Bernstein, B., (1989). *Παιδαγωγικοί κώδικες και κοινωνικός έλεγχος (Εισαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις Ι. Σολομών)*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Bruner, J. (1996). *The Culture of Education*, London, Cambridge: Harvard University Press.
- Dewey, J. (1924). *Τα Σχολεία της Εργασίας*. Αθήνα: Α. Ι. Ράλλης.
- Dewey, J. (1916). *Democracy and Education*. Boston, Massachusetts: Houghton Mifflin Company. www.PedagogyPublish.com.